

Quan les paraules fugen del diccionari (Algunes anotacions sobre la comunicació humana)

Ignasi Ivern

L'aproximació pragmàtica a la comunicació humana ens descobreix que el significat de les paraules no és fix, sinó dinàmic i negociable, producte de la seva utilització en contextos socials. L'article reflexiona amb exemples sobre la complexitat del llenguatge, analitzant aspectes clau com el context, la intencionalitat o la intersubjectivitat. Finalment s'hi examina el paper del logopeda, des d'una perspectiva interaccionista, en les alteracions en l'adquisició del llenguatge.

Un joc de paraules

La comunicació es manifesta sovint com un fenomen ineludible, una condició intrínseca a la vida humana i l'ordre social. La rapidesa amb la qual un infant adquireix el llenguatge, la naturalitat amb la qual ens relacionem amb els altres, la quotidianitat de les paraules, ens ha dut a concepcions de vegades excessivament simplistes de l'acte comunicatiu. L'esquema bàsic d'emissor i receptor compartint un codi que permet transmetre missatges a través d'un canal, tot en un context i en un procés continu de *feed-back*, s'acompanya en general, de la consideració errònia que, d'una banda, les llengües són codis i, de l'altra, que comunicar-se consisteix a codificar i descodificar informació.

L'aparent claredat d'aquest esquema es dilueix en descobrir que el significat de les paraules no acostuma a ser gaire estàtic. En el codi lingüístic s'estableix una relació estreta entre les "paraules" i "allò a què es refereixen". Dit d'una altra manera, a una forma *significant* li correspon un *significat*. Però les coses no són tan senzilles...! De vegades la distància entre el que literalment es diu i el que realment es vol dir - la intenció comunicativa subjacent - és enorme; d'altres, les mateixes paraules varien dràsticament de significat en un context o un altre. Escandell (1993) suggereix un parell d'exemples absolutament entenedors sobre el dinamisme en el significat de les paraules.

*Quan un diplomàtic diu sí, vol dir potser;
quan diu potser, vol dir no;
i quan diu no, no és un diplomàtic.*

*Quan una senyora diu no, vol dir potser;
quan diu potser, vol dir sí;
i quan diu sí, no és una senyora*

Voltaire

-Aquí tens una glòria.

-No sé què és el que vostè vol dir amb una glòria -va dir Alicia-.

-Naturalment que no ho saps... si no és que jo t'ho digui. He volgut dir aquí tens "un argument ben consistent"!

-Però glòria no significa "argument ben consistent"!

-Quan jo utilitzo una paraula, aquesta paraula significa exactament el que jo decideixo que signifiqui... ni més ni menys.

-La qüestió és si un pot fer que les paraules signifiquin coses tan diferents.

-La qüestió és, simplement, qui mana aquí.

L. Carroll

En el primer exemple ens adonem com una mateixa paraula, "potser", pot tenir significats completament oposats, "no" i "sí" segons que sigui dita per personatges diferents, posant de manifest la importància del coneixement del món per entendre'ns. En el segon, L. Carroll accentua la visió relativista del llenguatge amb el personatge Humpty-Dumpty fins al punt de plantejar que algunes vegades la definició dels mots és una qüestió de poder.

Tots els sistemes simbòlics poden ser entesos com a mecanismes de ficció, com a substituïts del món real (Tuson, 1986). Les paraules prenen el lloc a les coses i, suplantant la realitat, si bé multipliquen les capacitats cognitives, ens endinsen també en les profunditats del subjectivisme on tot és possible. *Acomiadar gent és reconvertir*, una festa és un dia no lectiu, determinades pràctiques sexuals realitzades al despatx oval de la Casa Blanca passen a anomenar-se *conductes íntimes inapropiades*, etc. Cap altre fenomen pot equiparar-se aleshores en complexitat. Allò que per la seva naturalitat semblava tan simple esdevé un misteri, un joc de paraules. Els humoristes ho saben bé i ho exploten amb admirable habilitat:

Meravelles del llenguatge:

(Lèxic adequat per guanyar amics i triomfar en una societat com l'actual en la qual sembla posar-se de moda ser de dretes.)

No diguis: És més burro que l'Abril Martorell

Digues: Em recorda molt l'Abril Martorell

No diguis: No serveix per a res útil

Digues: És un intel·lectual

(...)

J. Perich

L'habilitat de copsar intencions

Tota conducta en una situació d'interacció té un valor de missatge, és a dir, és comunicació. Per Watzlawick i altres (1981), de la mateixa manera que un no pot deixar de comportar-se, tampoc no pot evitar comunicar. D'aquesta visió àmplia, es dedueix que el món dels humans és ple d'indicis, dades que indefugiblement mirem, calibrem i jutgem. L'individu que es passeja encorbatat, engominat i amb un mòbil a l'orella, la noia que no deixa de tocar-se els cabells, el senyor que amb moviments compulsius i un parlar exagerat reclama l'atenció de mig bar, etc. Continuament busquem indicadors que ens donin informació decisiva sobre les persones. Construïm imatges dels altres, de manera que ens permetin convertir en estable, predible i manejable la nostra visió del món social (Vander Zanden, 1986). Sabem que quan el professor diu en un examen: "falten 5 minuts per a les 12!", no informa sobre l'hora sinó que demana als estudiants que enllesteixin la prova. I quan amb un somriure forçat i una entonació alentida diem: "que simpàtic que ets!", possiblement volem dir que ets molt inoportú. Darrere de tot significat literal existeix un significat pragmàtic. En essència comunicar, més enllà de codificar i descodificar, és *l'habilitat de copsar intencions*. Descobrir la intencionalitat de l'emissor és el gran repte de la comunicació. En aquest sentit no ens interessen tant els significats literals, *allò que es diu*, sinó *el com es diu*, que és el que realment ens permetrà accedir al rerefons de les paraules. En el decurs d'una interacció necessitem construir comprensions o definicions compartides de la situació (Abric, 1996), per tal de saber què hem d'esperar dels altres i què és probable que la gent esperi de nosaltres. Precisem significats coincidents, i el dinamisme del llenguatge exigeix que els interlocutors haguem de negociar continuament la significació del que diem. Podem dir doncs que, en gran manera, la comunicació també és *negociació*.

Gràcies en gran part a les aportacions de Chomsky, la gramàtica ha estat l'aspecte lingüístic més desenvolupat en la segona meitat de segle. Més difícil ha estat trobar un enquadrament precís per a la semàntica, i encara més per a la pragmàtica, tot i la intuïció creixent d'ésser considerada un àmbit fonamental per a la comprensió de la comunicació. En certa manera, aquest progrés asimètric sobre el coneixement de cadascun dels esmentats àmbits del llenguatge respon a la seva diferent possibilitat de formalització. Resulta més abastable donar una explicació formal sobre com s'estructuren les paraules o les relacions que s'estableixen entre elles, que no pas introduir-se en el seu significat. Els diccionaris ens apropen a l'acceptació de les paraules, però de manera estàtica: *una vaca és un mamífer de taques blanques i negres que fa llet*. Però si conferim a les paraules definicions vives, producte de la seva utilització en situacions reals, i per tant producte de la negociació entre interlocutors, aleshores resultarà complicadíssim establir nivells de formalització plenament satisfactoris. És quan *una vaca* es converteix en *una desagradable professora de matemàtiques*.

Dit això, podem establir dues conclusions. La primera: l'estudi del significat de

les paraules -semàntica- va molt unit a l'estudi dels principis que regulen l'ús del llenguatge en la comunicació -pragmàtica-. La segona: resulta més accessible una aproximació estructural del llenguatge, que no pas una de funcional -semantico-pragmàtica-. Per aquesta raó, quan analitzem tots els tests existents de llenguatge que ens puguin recolzar en tasques d'avaluació i diagnòstic, trobem mancances greus en tot l'àmbit funcional. Fins i tot, aquelles proves que consten explícitament d'un apartat sobre pragmàtica són altament insuficients. Potser l'aproximació pragmàtica defuig qualsevol formalisme psicomètric..., però malgrat que sigui esmunyedissa és l'única perspectiva que ens permetrà conèixer en profunditat els enigmes del llenguatge i la comunicació.

Parlem amb tot el cos

Si la comunicació és l'habilitat de copsar intencions, només podrem comprendre el veritable significat de les paraules observant com i en quin context corporal han estat utilitzades (d'una banda, qualitat de la veu, intensitat, prosòdia, fluïdesa, i de l'altra, expressió facial, gest, mirada, postura, etc.). És imprescindible tenir sempre en consideració el llenguatge del cos, altrament dit amb certa infortuna, comunicació no verbal -CNV-. La fabulosa *precisió* del llenguatge verbal es complementa amb l'*impacte* immediat de la CNV. L'observació dels gestos és fonamental per a la comprensió de la dinàmica comunicativa. Res no hi ha més efectiu que una expressió d'enuig per dissuadir d'una conducta indesitjada. Podem explicitar verbalment la nostra satisfacció per aquell regal tan ben trobat, però si l'expressió facial delata el nostre disgust possiblement generem un conflicte sense cap ànim de fer-ho. Mentre les paraules ens donen informació sobre el món, el cos ens pot estar informant sobre l'estat emocional. Sovint el cos és més sincer que les paraules.

El contacte visual és la porta d'entrada a la comunicació. Busco el cambrer amb la mirada per demanar-li un cafè. L'estudiant evita encreuar-se amb els ulls del professor per escapolir-se d'una pregunta llançada a l'aire. Mirar és interès. Per a Sartre (1943), encara més, mirar és donar existència. Amb la mirada donem cos a l'altre i el convertim en objecte. No podem evitar la mirada, únicament si ens girem o deixem de mirar, però fent això caiem sota el poder de l'altre. La mirada és una arma. El contacte visual és el que ens fa directament conscients de la presència de l'altre com a ésser humà amb consciència i intencions pròpies. Amb la mirada establim complicitats.

I un silenci? El llenguatge és carregat de trampes. Com diu Serrano (1997), darrere de cada signe hi pot haver un malentès. Un silenci pot dur a pensar que una persona està enfadada, i d'aquí venir tot un cabdell de negativitat. Els malentesos poden intensificar-se fins a un punt sense retorn. Aleshores el fracàs comunicatiu és irreversible. Els problemes de comunicació poden trencar una parella, desequilibrar una família, ensorrar una empresa... Per contra quan la comunicació funciona, assegurem bona part de l'èxit d'un projecte. L'astronauta Shannon W. Lucid, relatant l'experiència de sis mesos a l'estació orbital MIR, deia que el més impor-

tant en un vol tripulat llarg no és la capacitat tècnica de la nau sinó la composició de la tripulació. L'èxit de la missió en la qual va participar va raure principalment en la bona entesa entre comandant, enginyer de vol i ella mateixa.

Els inicis de la comunicació

En els primers moments d'un encontre s'efectuen negociacions no verbals, quasi imperceptibles, per definir el tipus de relació. Nombrosos estudis indiquen la presència d'indicadors subtils per prendre o cedir la paraula (Baylon i Mignot, 1996). De fet els primers missatges d'un ésser humà són no verbals: plors, gestos, mirades i somriures. Ja en les primeres pautes d'interacció social, els *formats* (Bruner, 1985), l'infant aprèn a reconèixer el senyal de l'altre i anticipar així la resposta. Hi ha *expectatives* comunes. L'evolució de la interacció social es dirigeix vers la *intersubjectivitat* (Trevvarthen, 1986). Quan tots dos participants comparteixen la mateixa definició de la situació/ tasca i cadascun d'ells sap que l'altre la comparteix. Existeix complicitat perquè els participants copsen mútuament les seves intencions.

L'interès per l'altre, la motivació per comunicar, en definitiva, el camí cap a la intersubjectivitat, s'inicia als dos mesos quan els infants atenen amb especialíssim interès les expressions d'un rostre humà, que amb variacions tonals i somriures, s'esforça per conversar amb ells. L'expressió facial i les incipients vocalitzacions que realitzen no és una mostra simple d'atenció a un reclam exagerat, sinó que és una resposta clara als senyals de l'adult. Aquestes manifestacions sorgeixen amb evident alternança amb les de l'adult. Són una mena de *torns de conversació* anomenats per Bateson (1986) *protoconversacions*.

El domini de la comunicació i el coneixement del món s'assoleix amb el tracte amb les persones. A mesura que l'infant coneix l'entorn social, utilitza tots els recursos comunicatius al seu abast per relacionar-se de manera que, com diu Perinat (1998), es produeix un efecte multiplicador: com més comunica -i amb més gent-, millor ho fa.

L'angoixa de la incomunicació

Malgrat la constatada complexitat del llenguatge i la comunicació, l'ésser humà s'introdueix en el seu domini gairebé sense esforç, amb absoluta naturalitat. Tanmateix, algunes vegades els infants no segueixen l'evolució esperada. Els pares entreveuen que el seu fill no enraona o no entén prou bé i en comparar els seus progressos amb els dels altres nens descobreixen que el seu fill és "diferent". L'ansietat els aclapara en veure que no s'acompleixen les expectatives generades i apareixen sentiments contradictoris de sobreprotecció i rebuig, alegria i dolor, entusiasme i decepció. D'acord amb Barlet (1990), considerem que una part important en la relació clínica que s'estableix amb els pares consisteix a donar-los l'oportunitat d'expressar l'ambivalència dels seus sentiments respecte als fills. Això permetrà reduir l'ansietat i els ajudarà a acceptar el dèficit. És especialment necessari al

principi, quan els pares se senten atordits pel diagnòstic, insegurs i ignorants respecte a la naturalesa de la problemàtica i el seu enfrontament.

L'adquisició del llenguatge és fruit d'un *procés interactiu*, on infant i adult ajusten mútuament el seu comportament per arribar a establir definicions compartides de les situacions i una complexitat creixent. Aquestes conductes no responen a esquemes preprogramats, sinó que són conseqüència de la mateixa pràctica comunicativa. Això implica que qualsevol alteració de llenguatge pot modificar la dinàmica de la interacció i influir negativament sobre la quantitat i la qualitat de l'estimulació. Si un nen enraona poc, el més probable és que estimuli menys el seu entorn i rebí menys estimulació que un altre nen més actiu; per tant la seva dificultat original es veu agreujada involuntàriament pel context familiar (Kent, 1983). Per aquest motiu, qualsevol intervenció logopèdica no es pot concebre d'una manera aïllada i centrada únicament en els símptomes (Monfort i Juárez, 1989). El logopeda –com a especialista en llenguatge i comunicació– no pot intervenir amb una visió fragmentada de l'individu. A més de considerar sempre la inevitable interconnexió del llenguatge amb la resta de processos cognitius i amb els indefugibles aspectes afectius, ha de valorar en tot moment les variables contextuals, particularment l'entorn familiar i educatiu en el cas dels nens. Enfront de les alteracions comunicatives, la categorització rígida ens ofereix seguretat i la il·lusió de comprendre millor la realitat del problema. Però vista la complexitat del fenomen, és imprescindible contemplar l'especificitat de cada cas. Cal generar una dinàmica comunicativa dirigida a superar l'angoixa que genera la incertesa del trastorn i tenir present les expectatives i el grau de consciència del problema per potenciar un procés d'autocomprensió de la pròpia patologia i així poder introduir canvis.

Quan l'infant no pot expressar el que té a dins, no sap què fer amb els indicadors socials o no entén el que se li diu, reacciona de vegades amb desinterès, aïllament, baixa autoestima, d'altres amb agressivitat i, en certes ocasions, potser, amb força consciència del seu dèficit i una voluntat clara de superar-lo. En qualsevol cas, però, la incomunicació genera angoixa. Tots hem viscut l'experiència de sentir-nos atípicament *afàsics* quan hem anat a un país estranger sense dominar-ne gaire l'idioma. En situacions "quasi dramàtiques" de no poder-se expressar/no comprendre, la sensació més immediata que tenim és la de "beneiteria" -*ens sentim rucs-*. Aquesta intuïció passatgera que posa en dubte el nostre intel·lecte reflecteix una relació de fons existent entre el llenguatge i el pensament. Els termes llenguatge i comunicació, fins ara utilitzats indistintament, no són del tot sinònims. Si bé al principi el llenguatge serveix per comunicar-se, progressivament va adquirint una nova funció, la *representativa*, convertint-se en una eina indispensable per al pensament. El signe és a l'inici un mitjà de relació social, una manera d'influir en els altres, però després esdevé un mitjà per influir en un mateix (Vigotski, 1988). Quan hi ha alteracions en el desenvolupament de la comunicació, hem d'estar sempre alertes a les possibles repercussions en el desenvolupament cognitiu.

En assumir una concepció global del llenguatge i la comunicació, el logopeda que intervé en trastorns evolutius deixa de ser únicament un "tècnic rehabilitador" que ensenya a executar correctament un fonema o una paraula enrevessada. La seva missió consisteix a despertar la motivació per comunicar i introduir millores en la interacció infant-adult. Ha d'aconseguir fer entendre el dinamisme i la vivacitat del llenguatge, responsables del fet que una paraula, segons el context, pugui variar dràsticament de significat (pensem en vaca-animal i vaca-docent). Aquesta disparitat semàntica demostra que per molt que avancin les noves tecnologies, *el llenguatge només es pot aprendre en interacció social, utilitzant-lo.*

BIBLIOGRAFIA

- ABRIC, J. C. (1996). *Psychologie de la communication*. Paris: Armand Colin
- BARLET, X. (1990). "Los padres siempre quieren a sus hijos", a *Revista de Logopedia, Foniatría y Audiología* Vol. X, núm. 1,15-21
- BATESON (1986). "La epigènesis de la conversación. Impresiones personales en torno a una investigación sobre el desarrollo". A Perinat, A. (ed.) *La comunicación preverbal*. Barcelona: Avesta
- BAYLON, C. i MIGNOT, X. (1996) *La comunicación*. Madrid: Cátedra
- BRUNER, J. (1985). *La parla dels infants*. Vic: Eumo
- ESCANDELL, M. V. (1993). *Introducción a la pragmàtica*. Barcelona: Anthropos
- MONFORT, M. i JUÁREZ, A. (1989) *Estimulación del lenguaje oral*. Madrid: Aula XXI/Santillana
- KENT, L. R. (1983). "El niño que no se comunica. Bases teóricas y prácticas para la intervención", a *Revista de Logopedia, Foniatría y Audiología* Vol. III, núm. 2,78-95
- PERINAT, A. (1998). *Psicología del desarrollo. Un enfoque sistémico*. Barcelona: EDIUOC
- SARTRE, J. P. (1943). *L'Être et le Néant*. Paris: Gallimard
- SERRANO, S. (1996). *Cap a una lògica de la seducció*. Barcelona: EUB
- TREVARTHEN, C. (1986). "Los motivos primordiales para entenderse y cooperar". A Perinat, A. (ed.) *La comunicación preverbal*. Barcelona: Avesta
- VANDER ZANDEN, J. W. (1986). *Manual de psicología social*. Buenos Aires: Paidós
- VIGOTSKI, L. S. (1988). *Pensament i Llenguatge*. Vic: Eumo.
- WATZLAWIC, P., BEAVIN, J. i JACKSON (1981). *Teoría de la comunicación humana*. Barcelona: Herder

A més

- CARROLL, L. (1973). *Alicia al otro lado del espejo*. Madrid: Alianza
- PERICH, J. (1970). *Autopista*. Barcelona: Estela

ABSTRACT

La aproximación pragmática a la comunicación humana nos descubre que el significado de las palabras no es fijo, sino dinámico y negociable, producto de su utilización en contextos sociales. El artículo reflexiona con ejemplos sobre la complejidad del lenguaje, analizando aspectos clave como el contexto, la intencionalidad o la intersubjetividad. Finalmente, se examina el papel del logopeda, desde una perspectiva interaccionista, en las alteraciones en la adquisición del lenguaje.

The pragmatic approach to human communication shows us that the meanings of words are not fixed, but dynamic and negotiable, as a result of their use in social contexts. This article reflects, with examples, on the complexity of language, by analysing key aspects such as context, intention or intersubjectivity. Finally, the role of the speech therapist in language acquisition disorders is examined from an interactionist perspective.

L'approche pragmatique à la communication humaine nous fait découvrir que le sens des mots n'est pas fixe, mais dynamique et négociable, fruit de son utilisation dans des contextes sociaux. L'article est une réflexion, avec des exemples, sur la complexité du langage, en analysant des aspects clé comme le contexte, l'intentionnalité ou l'intersubjectivité. Finalement on y examine le rôle de l'orthophoniste, depuis une perspective d'interaction, dans les troubles d'acquisition du langage.

